

Χαμένοι στην Κριτική της Μετάφρασης: Το Παράδειγμα του Κ.Π. Καβάφη

Άννα ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Abstract: The purpose of this paper is to discuss the (im)possibility of poetry translation and the presence, or lack thereof, of any criteria for its evaluation.

In the first part, the difficulties of translating poetry into English in general as well as the issue of assessing poetry translations will be discussed. An overview of historical approaches to the translation of poetry as well as a discussion of historical theories will be briefly mentioned.

The second part will show that in the case of the translation of Modern Greek poetry into English and specifically the case of the Greek poet C.P. Cavafy (1863-1933) there was a lack of any specific translational tools and/or strategies on the part of the poet's English translators. I will predominately focus on the case of Cavafy because firstly he is variously and repeatedly translated into English and secondly he is the most widely translated poet of Modern Greece. I will also trace some aspects of the Cavafian language whose rendition into English has proven to be difficult. Specific examples will be offered. Finally, I will conclude by outlining my personal translational tools.

Keywords: translation, literary translation, translational tools, semantic accuracy, pragmatic accuracy, stylistic accuracy, interpretation, evaluation, reception.

1. Εισαγωγή – Αναδρομή στις μεταφράσεις του Καβαφικού έργου

Ο Κ.Π. Καβάφης (1863-1933) παραμένει μέχρι σήμερα ο πιο πολυμεταφρασμένος ποιητής στον αγγλόφωνο κόσμο, πράγμα που καθιστά την ποίησή του μεταφραστικό φαινόμενο.

Η πρώτη μετάφραση καβαφικού ποιήματος γίνεται το 1897 από τον αδελφό του ποιητή, John Cavafy. Πρόκειται για το ποίημα «Τείχη»¹. Η πρώτη όμως πλήρης μετάφραση² του έργου του γίνεται το 1951 από τον John Mavrogordato, Καθηγητή

¹ "My Walls". From the Greek of Constantine Cavafy. Translated by John C. Cavafy. Alexandria: January 16 MDCCCXCVII, 5.

² *Poems by C.P. Cavafy*, Translated by John Mavrogordato, with an Introduction by Rex Warner. London: The Hogarth Press, 1951.

The Complete Poems of Cavafy, Translated by Rae Dalven, Introduction by W.H. Auden. San Diego, New York, London: Harcourt Brace & Co., 1961. (Expanded Edition 1976).

Collected Poems, Translated by Edmund Keeley and Philip Sherrard, Edited by George Savidis, New Jersey: Princeton University Press, 1975.

The Greek Poems of C.P. Cavafy. As translated by Memas Kolaitis. Volume I. *The Canon*. Volume II. *The Unissued and 'Repudiated' Poems*. Aristide D. Caratzas, Publisher. New Rochelle, New York, 1989.

Collected Poems, Translated by Edmund Keeley and Philip Sherrard, Edited by George Savidis. Revised Edition. New Jersey: Princeton University Press, 1992

Before Time Could Change Them: The Complete Poems of Constantine Cavafy. Newly Translated by Theoharis Theoharis. With a Foreword by Gore Vidal. New York: Harcourt Inc., 2001.

C.P. Cavafy: The Canon. The Original One Hundred and Fifty-Four Poems. Translated from the Greek by Stratis Haviaras. Ed. Dana Bonstrom. With a Foreword by Seamus Heaney, an Introduction by Manuel Savidis, and a Frontispiece by Dimitri Hadzi. Athens: Hermes Publishing, 2004.

The Collected Poems of C.P. Cavafy: A New Translation. Translated by Alike Barnstone. With a Foreword by Gerald Stern. New York: W.W. Norton & Co., 2006.

C.P. Cavafy: The Collected Poems with parallel Greek text. Translated by Evangelos Sachperoglou. Oxford: Oxford University Press, 2007.

Βυζαντινής και Νεοελληνικής Λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης. Ακολουθεί το 1961 η μετάφραση της Rae Dalven (1905-1992), Ελληνοεβραίας καθηγήτριας Ελληνικής Λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης και τέλος, το 1975, η πιο γνωστή στον αγγλόφωνο κόσμο μετάφραση την οποία ανέλαβαν ο Edmund Kelley, Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Πρίνστον και ο Phillip Sherrard, συγγραφέας και μελετητής. Η εν λόγω μετάφραση στηρίχθηκε στον κανόνα του Γ.Π. Σαββίδη ενώ οι μεταφράσεις του Mavrogordato και της Dalven βασίστηκαν στην έκδοση της Ρίκας Σεγκοπούλου, συζύγου του Αλέκου Σεγκόπουλου, κληρονόμου τη ποιητή. Ακολουθούν οι μεταφράσεις των: Μεμά Κολαΐτη το 1980, Θεοχάρη Θεοχάρη το 2001, Στρατή Χαβιαρά το 2004, Alike Barnstone το 2006, Ευάγγελου Σαχπέρογλου το 2007, Alan L. Boegehold το 2008, φτάνοντας έτσι στην πολυαναμενόμενη μετάφραση του Daniel Mendelsohn, η οποία συνοδεύεται από έναν δεύτερο τόμο ο οποίος περιλαμβάνει το σύνολο των ημιτελών μεταφράσεων και κυκλοφόρησε στις 7 Απριλίου 2009 από τον εκδοτικό κολοσσό των ΗΠΑ Alfred A. Knopf, συνιστώντας αδιάσειστη απόδειξη της τεράστιας σημασίας του ποιητικού του έργου, πόσο μάλλον αν λάβουμε υπόψη τα διθυραμβικά σχόλια με τα οποία υποδέχθηκαν τα δύο βιβλία τόσο οι Αμερικανοί συγγραφείς και ποιητές όσο και οι κριτικοί, με κυριότερα το άρθρο “As Good as Great Poetry Gets” που φέρει την υπογραφή του μεταφραστή Daniel Mendelsohn³ και συνιστά τον πρόδρομο της μετάφρασής του και το εκτενές αφιέρωμα του Dan Chiason⁴ στο “New Yorker”.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το 1992 οι Keeley-Sherrard δημοσίευσαν τη δεύτερη διευρυμένη και αναθεωρημένη έκδοση της μετάφρασής τους, το 2007 ο Χαβιαράς προχώρησε στη δίγλωσση πλέον επανέκδοση του Κανόνα κρατώντας ωστόσο την αρχική του μετάφραση αυτούσια και τέλος το 2009 κυκλοφόρησε η δίγλωσση έκδοση της μετάφρασης των Keeley-Sherrard του 1992.

Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία που συντάξε ο Δημήτρης Δασκαλόπουλος⁵ υπό τον τίτλο «Βιβλιογραφία του Κ.Π. Καβάφη» και εξέδωσε το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας το 2003, μαζί με τα λοιπά στοιχεία που προέκυψαν στην πορεία, έχουν δημοσιευθεί μέχρι σήμερα 176 μεταφράσεις μεμονωμένων ποιημάτων σε περιοδικά και εφημερίδες.

2. Η απήχηση της Καβαφικής ποίησης

Η ιδιαίτερη απήχηση της καβαφικής ποίησης διακρίνεται στα λόγια του σπουδαίου Άγγλου ποιητή W.H. Auden στην εισαγωγή του στην μετάφραση της Dalven (Auden : vii): «Σταθερά από τότε που (...) εδώ και τριάντα χρόνια τώρα, πρωτογνώρισα την

C.P. Cavafy: The Canon. The Original One Hundred and Fifty-Four Poems. Translated from the Greek by Stratis Haviaras. Ed. Dana Bonstrom. With a Foreword by Seamus Heaney, an Introduction by Manuel Savidis, and a Frontispiece by Dimitri Hadzi. Athens: Hermes Publishing, 2008. (Not revised, addition of the original Greek *en face*, my note).

C.P. Cavafy: 166 Poems. Trans. Alan L. Boegehold. Mount Jackson, VA: Axios Press, 2008.

C.P. Cavafy: Collected Poems. Translated with introduction and commentary by Daniel Mendelsohn. New York: Alfred A. Knopf, 2009.

C.P. Cavafy: The Unfinished Poems. Translated with introduction and commentary by Daniel Mendelsohn. New York: Alfred A. Knopf, 2009.

C.P. Cavafy: Collected Poems (Bilingual Edition). Trans. By Edmund Keeley and Phillip Sherrard. Ed. By George Savidis. Forward by Robert Pinsky. Princeton: Princeton UP: 2009.

³ Mendelsohn, Daniel, “As Good as Poetry Gets.” *The New York Review of Books*, Volume 55, Number 18, 20 November 2008.

⁴ Chiason, Dan. “Man With Past.” *The New Yorker*, March 23, 2009.

⁵ Δασκαλόπουλος, Δημήτρης. *Βιβλιογραφία Κ.Π. Καβάφη 1886-2003.* Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 1993.

ποίησή του, ο Κ.Π. Καβάφης επηρεάζει το δικό μου γράψιμο. Θέλω να πω, πως μπορώ να σκεφτώ ποιήματα που, αν ο Καβάφης μου ήταν άγνωστος, θα τα έγραφα εντελώς διαφορετικά ή δεν θα τα είχα ίσως γράψει καθόλου. Κι όμως δεν ξέρω ούτε μια λέξη της νέας ελληνικής. Την ποίηση του Καβάφη μπορώ να την πλησιάσω από τις αγγλικές και γαλλικές μεταφράσεις της.»⁶

Ποιό είναι όμως αυτό το χαρακτηριστικό στην ποίηση του Καβάφη που δικαιολογεί την τεράστια αυτή απήχηση στον αγγλόφωνο ιδιαίτερα κόσμο; Ο Καβάφης γνώριζε πολύ καλά αγγλικά και ήταν εξοικειωμένος με την αγγλική λογοτεχνία. Όταν ο πατέρας του πέθανε το 1870, ακολούθησε μια σειρά μετακινήσεων στην Αγγλία, πρώτα στο Λίβερπουλ και στη συνέχεια στο Λονδίνο, όπου ο Καβάφης έλαβε βρετανική παιδεία. Λέγεται επίσης ότι ο Καβάφης μιλούσε ελληνικά με ελαφρά βρετανική προφορά. Κατά την παραμονή του στην Αγγλία ο Καβάφης διάβασε Shakespeare, Tennyson και Browning και αναπόφευκτα επηρεάστηκε από την ποίησή τους σε τέτοιο βαθμό που να δικαιολογείται το ευμετάφραστο του έργου του στην αγγλική γλώσσα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ότι η πρώτη στροφή του Ανέκδοτου Ποιήματος «Προς τας Κυρίας»⁷ συνιστά ελεύθερη μετάφραση μέρους του χωρικού της δεύτερης πράξης του Σαιξπηρικού «Πολύ Κακό για το Τίποτα»⁸.

Ο Auden παρατηρεί επίσης ότι το στοιχείο εκείνο που παραμένει ανέπαφο στις μεταφράσεις της καβαφικής ποίησης είναι ο *τόνος της φωνής του* και συμπληρώνει (Auden: viii): «Διάβασα αμέτρητες μεταφράσεις του Καβάφη καμωμένες από πολλούς και διάφορους, αλλά κάθε μια τους μπορούσε αμέσως ν' αναγνωριστεί πως είναι ποίημα του Καβάφη – κανείς άλλος δεν ήταν δυνατό ποτέ να το είχε γράψει».

Ο Seamus Heaney στον πρόλόγο του στην μετάφραση του Χαβιαρά τονίζει ότι η θεματολογία του είναι εκείνη που τον καθιστά διαχρονικό υπογραμμίζοντας ότι (Heaney: vi): «Τα ποιήματα του Κωνσταντίνου Καβάφη διασώζονται κατά τη μετάφρασή τους, καλύτερα από πλείστα άλλα. Ένας λόγος γι' αυτό έχει να κάνει με τη λάμψη του περιεχομένου τους: κρυφά ομοφυλοφιλικά συμβάντα τοποθετημένα σε εξωτικά σκηνικά, η οδυνηρή μοίρα των τυράννων, σοφιστές, περιπλανώμενοι και προφήτες των οποίων τα πεπρωμένα διασταυρώνονται - ο τρόπος που πραγματεύεται τέτοια θέματα είναι αρκετός να πείσει έναν μη ελληνόφωνο αναγνώστη για τη μεγαλοφυΐα του. Χάρη στην ψυχολογική και πολιτική τους οξυδέρκεια, την ευρύχωρη οικειότητα με την οποία δεξιώνονται το ερωτικό στοιχείο και την πόλη, τα ποιήματά

⁶ Γ.Χ. Όντεν, «Κ.Π. Καβάφης.» Μτφρ. Στρατής Τσίρκας, στην έκδοση λόγου και τέχνης *Το Δέντρο*, Τεύχος 145-146, Νοέμβριος/Ιανουάριος 2006 : 7-20.

⁷ Προς τας Κυρίας

Κυρίαί μη εις στεναγμούς
περνάτε τον καιρόν·

δόλιον είναι σμήνος το γένος των ανδρών.

Επί της γης ο εις των πους,
κι' ο άλλος στο νερόν,

επιμονήν δεν δείχνουν εις έργον ή σκοπόν.

Μη στενάζετε, λοιπόν,
μη πενήτε δια λεπτόν,

ίνα ευτυχισμένοι ήσθε ζήσετε μακράν αυτών!

⁸ Sigh no more, ladies, sigh no more,

Men were deceivers ever,

One foot in sea, and one on shore,

To one thing constant never.

Then sigh not so, but let them go,

And be you blithe and bonny,

Converting all your sounds of woe

Into hey nonny nonny.

Much Ado About Nothing Act 2, scene 3, 62-69

του πείθουν αμέσως και θα μπορούσαν, πιθανόν, να σταθούν εξίσου καλά, ακόμα και αν μεταφράζονταν σε πεζό λόγο»⁹.

Εάν συλλογιστούμε επίσης την κυρίαρχη θέση που έχει η αγγλική γλώσσα καθώς τείνει να επηρεάζει το παγκόσμιο λογοτεχνικό γίγνεσθαι, λαμβάνοντας υπόψη τον μεγάλο αριθμό των αγγλικών μεταφράσεων των ποιημάτων του, και τη συνδρομή του βρετανού συγγραφέα Φόρστερ στη διάδοση και μεταλαμπάδευση του ποιητικού του έργου θα καταλάβουμε για ποιο λόγο ο Καβάφης θεωρείται ένας διεθνής ποιητής.

3. Η ιδιοτυπία της Καβαφικής ποίησης

Προχωρώντας στη μετάφραση του καβαφικού έργου, κάθε επίδοξος μεταφραστής έχει να αντιμετωπίσει ορισμένα ιδιαίτερα προβλήματα. Ίσως το πιο δύσκολο πρόβλημα, επειδή δεν υπάρχει λύση στα αγγλικά, αφορά στη χρήση από τον Καβάφη ενός μείγματος δημοτικής και καθαρεύουσας τόσο στο λεξιλόγιο όσο και στη σύνταξη. Πρόβλημα που επισημαίνει και ο Auden τονίζοντας ότι στην αγγλική γλώσσα υπάρχουν μόνο κλασσικά αγγλικά και διάφορες διάλεκτοι, υπογραμμίζοντας παράλληλα το αμετάφραστο του ύφους του Καβάφη.

Δεύτερο πρόβλημα αποτελεί η μετρική του Καβάφη και κυρίως η ομοιοκαταληξία των πρώιμων ποιημάτων, πρόβλημα που οι περισσότεροι μεταφραστές τείνουν να αγνοήσουν, ενώ υπάρχει και η περίπτωση του Μαυροκορδάτου ο οποίος στην προσπάθειά του να αναπαράγει την ομοιοκαταληξία του πρωτότυπου αποκλίνει αναγκάζοντας να προσθέσει λέξεις που δεν υπάρχουν στο ελληνικό κείμενο, με χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτό του «Καισαριώνα» (1918)¹⁰.

Άλλα μορφικά σχήματα του Καβάφη που δημιουργούν προβλήματα στο μεταφραστή του είναι η άνευ κανόνων ορθογραφία και στίξη του¹¹, η επανάληψη ορισμένων λέξεων ή εκφράσεων καθώς και η περίπλοκη δομή του στίχου, της στροφής ή του ποιήματός του όπως και ο ιδιαίζων λανθάνων μετρικός ρυθμός¹² – μορφικά σχήματα που αν και γίνονται εκουσίως από τον Καβάφη, επιτυγχάνουν τη δημιουργία μίας ποιητικής γραφής μοναδικής στην ποιητική του γλώσσα, ωστόσο είναι δύσκολο να αποδοθούν στην αγγλική γλώσσα¹³. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα περίπλοκης δομής βρίσκεται στο ποίημα «Εν τῷ μηνί Αθύρ» (1917)¹⁴. Το πρώτο πρόβλημα που

⁹ Σέιμους Χίνι. «Με Αφορμή Μια Μετάφραση.» Μτφρ. Νίκος Κουφάκης. In *Το Δέντρο*, Τεύχος 145-146, Νοέμβριος/Ιανουάριος 2006 :149-152.

¹⁰ Καισαρίων

Kaisarion

Εν μέρει για να εξακριβώσω μια εποχή,
εν μέρει και την ώρα να περάσω,
την νύχτα χθες πήρα μια συλλογή
επιγραφών των Πτολεμαίων να διαβάσω.

Partly to pass the time indeed,
Partly to verified a period's descriptions
Last night I picked up and began to read
A volume of Ptolemaic inscriptions.

¹¹ [...] συλλογισμοί ασυνείθιστοι διέκοψαν ` (Οροφέρνης, 1915).

¹² Τείχη (1897)

Χωρίς περίσκεπιν, χωρίς λύπην, χωρίς αιδώ
μεγάλα κι υψηλά τριγύρω μου έκτισαν τείχη.
Και κάθομαι και απελπίζομαι τώρα εδώ.
Άλλο δεν σκέπτομαι: τον νουν μου τρώγει αυτή η τύχη
διότι πράγματα πολλά έξω να κάμω είχαν
Α όταν έκτιζαν τα τείχη πώς να μην προσέξω [...].

¹³ Παρήχηση: Κ' η Θέτις ξέσκιζε τα πορφυρά της ρούχα (Απιστία, 1904)

¹⁴ Εν τῷ Μηνί Αθύρ

Με δυσκολία διαβάζω στην πέτρα την αρχαία.
«Κύ[ρι]ε Ιησού Χριστέ». Ένα «Ψυ[χ]ήν» διακρίνω.
«Εν τῷ μηνί Αθύρ» «Ο Λεύκιο[ς] ε[κοιμ]ήθη».
Στη μνεία της ηλικίας «Εβί[ωσ]εν ετών»,
το Κάππα Ζήτα δείχνει που νέος εκοιμήθη.

αντιμετωπίζει ο μεταφραστής στο ποίημα αυτό είναι η μορφολογική ιδιαιτερότητα που παρουσιάζουν οι τυπογραφικές αγκύλες οι οποίες προσδίδουν μεγαλύτερη ένταση στη λέξη δυσκολία. Ας μην ξεχνάμε επίσης ότι ο μεταφραστής δεν έχει μόνο να αντιμετωπίσει αυτά και πολλά άλλα προβλήματα, αλλά να παραγάγει ένα κείμενο που λειτουργεί ως ποίημα και στη δική του γλώσσα και κουλτούρα. Τέλος θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι οι δυσκολίες που έγκεινται στην μετάφραση της ποίησης είναι πολύ περισσότερες από αυτές που παρουσιάζει η μετάφραση ενός πεζού ή επιστημονικού κειμένου, σε σημείο που πολλές φορές να αμφισβητείται η μεταφρασιμότητα του ποιητικού λόγου.

4. Προσεγγίσεις – Προβλήματα – Προτάσεις

Προχωρώντας στην μεθοδολογία που ακολουθείται στην μετάφραση της ποίησης, ο Lefevere (in Bassnett 1998 : 81) προτείνει επτά στρατηγικές: την φωνηματική ή φωνολογική μετάφραση, την κυριολεκτική μετάφραση, την έμμετρη μετάφραση, την μετάφραση σε πεζό λόγο, την ομοιοκατάληκτη έμμετρη μετάφραση, τη μετάφραση μέσω οργανικού έμμετρου λόγου και τέλος την ερμηνεία. Ο Connolly (2000 : 190-191) διαπιστώνει ότι στην προσπάθειά τους οι μεταφραστές να κάνουν μια μετάφραση ισοδύναμη με το πρωτότυπο ποιητικό κείμενο καλούνται να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα που προκύπτουν σε τρία επίπεδα: το σημασιολογικό, το υφολογικό και το πραγματολογικό. Παρόμοια είναι και η πρόταση του Gontcharenko (1985 : 143), ο οποίος προτείνει τη σημασιολογική, την υφολογική και τέλος την αντιληπτική ή πραγματολογική ισοδυναμία. Ομοίως το μοντέλο του Holmes (1988 : 85) βασίζεται σε τρεις αντιστοιχίες: τη σημασιολογική, τη μορφολογική και την λειτουργική. Τέλος, Ο Jones (1989: 190) εντοπίζει τρία κύρια στάδια: το στάδιο της κατανόησης, το στάδιο της ερμηνείας και το στάδιο της δημιουργίας.

Ο μελετητής όμως των μεταφρασμένων ποιημάτων καλείται να αντιμετωπίσει και ένα ακόμα πρόβλημα: την απουσία παράθεσης από μέρος του μεταφραστή της μεθοδολογίας που ακολούθησε. Οι μεταφραστές του Καβαφικού Κανόνα τείνουν να περιορίζονται σε γενικές πληροφορίες για τη ζωή του ποιητή και το έργο του, γεγονός που δυσχεραίνει ακόμα περισσότερο το έργο της αξιολόγησής της. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η περίπτωση της μετάφρασης των Keeley-Sherrard: Σε άρθρο του το 1989, ο Keeley, σχολιάζοντας την μετάφραση του 1975 του ολοκληρωμένου έργου του Καβάφη λέει (σε μτφρ. David Connolly): «η καινούρια μας απόδοση ήταν, προφανώς, κάπως φανταχτερή, υπερβολικά κοντά στην καθομιλουμένη, και δεν έδειχνε τον αρμόζοντα σεβασμό για το ποικίλο, ιδιόρρυθμο ύφος του Καβάφη» και στη συνέχεια προσθέτει: «Κι έπειτα, αποτύχαμε να αναπαραγάγουμε μια αίσθηση από την ενίοτε περίτεχνη και παιχνιδιάρικη ομοιοκαταληξία του Καβάφη, ιδίως στα πρώτα του ποιήματα πριν κυριαρχήσει στο έργο του ο ελεύθερος στίχος» (Keeley 1986 : 62).

Στην προσπάθειά μου να αποκωδικοποιήσω την στρατηγική των μεταφραστών του συνολικού έργου του Καβάφη, συναντήθηκα με τέσσερις από αυτούς (Barnstone, Σαχπέρογλου, Keeley και Χαβιαρά¹⁵). Στο ερώτημά μου σχετικά με τη μεθοδολογία

Μεσ στα φθαρμένα βλέπω «Αυτό[ν]... Αλεξανδρέα».

Μετά έχει τρεις γραμμές πολύ ακρωτηριασμένες:
μα κάτι λέξεις βγάλω — σαν «δ[ά]κρυα ημών», «οδύνην»,
κατόπιν πάλι «δάκρυα», και «[ημ]ίν τοις [φ]ίλοις πένθος».

Με φαίνεται που ο Λεύκιος μέγανως θ' αγαπήθη.

Εν τω μηνί Αθύρ ο Λεύκιος εκοιμήθη.

¹⁵ Τα στοιχεία που παραθέτω εδώ είναι το αποτέλεσμα προσωπικών συνεντεύξεων που μου παραχώρησαν οι εν λόγω μεταφραστές.

που ακολουθήθηκε οι απαντήσεις και των τεσσάρων ήταν λίγο πολύ οι ίδιες: δεν ακολούθησαν καμία απολύτως θεωρία αλλά προσπάθησαν να τον προσεγγίσουν όπως ο καθένας έκρινε ορθότερα: Ειδικότερα, η Μπάρνστοουν ακολουθώντας, με απόλυτη πιστότητα, το μέτρο, την μουσική, το νόημα. Ο Σαχπέρογλου διατηρώντας, όσο περισσότερο γίνεται, τον αριθμό των λέξεων. Χώρισε το μεταφραστικό του εγχείρημα σε δύο στάδια: την εννοιολογική απόδοση (ιδιαίτερα στα φιλοσοφικά ποιήματα που έχουν δυσνόητα ποιητικά στοιχεία) και τον διαχωρισμό των ποιημάτων σε 5 ενότητες: ερωτικά, ιστορικά, φιλοσοφικά, λυρικοαισθηματικά και ατμοσφαιρικά. Ο δε Keeley δεν σκέφτηκε ποτέ τη χρήση συγκεκριμένης μεθοδολογίας, ήθελε απλά να δημιουργήσει ένα ποίημα απονέμοντας παράλληλα δικαιοσύνη στο πρωτότυπο. Τέλος, η περίπτωση του Χαβιαρά παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς είναι ο μόνος από τους μεταφραστές του καβαφικού κανόνα στον οποίον ανατέθηκε η μετάφραση. Μετέφρασε, όπως δήλωσε, ως ποιητής, ως Έλληνας, ως Αμερικανός, δίχως να ακολουθήσει κάποια θεωρία. Είχε στη διάθεσή του μόλις 45 μέρες για να μεταφράσει 154 ποιήματα και έτσι τα μετέφρασε αυθόρμητα και γρήγορα.

Ένα άλλο πρόβλημα που εμφανίζεται είναι η απουσία δήλωσης των στόχων του μεταφραστή. Δεν γνωρίζουμε δηλαδή, εκτός σπανίων περιπτώσεων, τους λόγους για τους οποίους ο μεταφραστής αποφάσισε να μεταφράσει το συγκεκριμένο ποίημα. Αν δηλαδή του ανατέθηκε η μετάφραση ή αν το μεταφραστικό του εγχείρημα ήταν μια προσπάθεια να κάνει τον ποιητή και το έργο του γνωστό στην χώρα του. Η δήλωση των στόχων του μεταφραστή είναι σημαντική για την ορθή αξιολόγηση της μετάφρασης. Ο Friar (1973 : 652) υπογραμμίζει: «Δεν υπάρχει μόνο ένα είδος μετάφρασης ή ένα είδος 'καλύτερο' από το άλλο, γιατί αυτό εξαρτάται από την πρόθεση. Από τη στιγμή που ένας μεταφραστής δηλώνει καθαρά την πρόθεση και το σκοπό του, η εργασία του πρέπει να κριθεί σύμφωνα με το κατά πόσο κατόρθωσε να φέρει εις πέρας αυτή του την πρόθεση και δεν θα πρέπει να κατακριθεί για κάτι που δεν επεδίωξε. Όλα τα είδη της μετάφρασης είναι νόμιμα και πρέπει να κρίνονται το καθένα ανάλογα με τους δικούς του κανόνες». Άποψη με την οποία συμφωνεί απόλυτα και ο Connolly ο οποίος υπογραμμίζει την σημαντικότητα της δήλωσης της προσέγγισης του μεταφραστή για τον αναγνώστη και των κριτικών ούτως ώστε να διακρίνουν το περίγραμμα του πρωτότυπου πίσω από την μετάφραση (2000 : 188).

Παρόμοια εικόνα εμφανίζεται και στην κριτική μεταφράσεων. Οι κριτικοί στην πλειοψηφία τους είναι φιλόλογοι - ενώ απουσιάζει σχεδόν η περίπτωση μεταφραστών που αξιολογούν μεταφράσεις. Οι περισσότεροι περιορίζονται στην απλή επισήμανση λαθών σε λεξικολογικό επίπεδο. Επίσης, δεν γίνεται καμία απολύτως μνεία στις επιτυχημένες επιλογές των μεταφραστών. Ο κριτικός της μετάφρασης δεν προσπαθεί να διακρίνει εάν η οποιαδήποτε απώλεια ή τροποποίηση οφείλεται στην προσπάθεια του μεταφραστή να υπερκεράσει προβλήματα που εμπεριέχει το πρωτότυπο ή στην ανικανότητα του μεταφραστή να κατανοήσει το πρωτότυπο λόγω ελλιπούς γνώσης της γλώσσας του ή και διακειμενικών (εθνικών, ιστορικών, γεωγραφικών, θρησκευτικών, φυσικών, πολιτιστικών) στοιχείων της πατρίδας του ποιητή. Είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι ακόμα και στην περίπτωση όπου ο κριτικός λάβει υπόψη το σημασιολογικό, υφολογικό και πραγματολογικό επίπεδο του ποιήματος, θα πρέπει να γνωρίζει ότι η πλήρης αντιστοιχία δεν είναι πάντοτε εφικτή. Την εικόνα αυτή περιγράφει και ο Gontcharenko (1985 : 142): «Χωρίς να υπάρχει μια γενική μεταφραστική μεθοδολογία, οι κριτικοί ενίοτε έχουν παράλογες απαιτήσεις σε συγκεκριμένες μεταφράσεις αδυνατούν να τις αξιολογήσουν σύμφωνα με τα κριτήρια που επιβάλλεται να αξιολογηθούν» Την ανάγκη διαμόρφωσης συγκεκριμένων κριτηρίων υπογραμμίζει και ο Connolly (2000 : 186) λέγοντας: «Η ίδια η κριτική μπορεί να γίνει για εκείνες τις υποκειμενικές αξιολογικές κρίσεις από κριτικούς οι οποίοι συνοψίζουν τη μετάφραση

σε μια λέξη ως «εξαιρετική» ή «ακριβή», χωρίς όμως να δηλώνουν σε ποια κριτήρια στηρίζονται αυτές οι κρίσεις». Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η κριτική της νέας μετάφρασης του Mendelsohn στην Ελευθεροτυπία¹⁶.

Στο σημείο αυτό και με βάσει τα όσα ειπώθηκαν νωρίτερα, θα ήθελα να προτείνω κάποια γενικά κριτήρια για την μετάφραση της ποίησης, βασιζόμενη στα σχόλιά μου σχετικά με την μεθοδολογία της ποιητικής μετάφρασης που παρέθεσα παραπάνω. Συνοπτικά, τα κριτήρια έχουν ως εξής:

- i. Εννοιολογική απόδοση: ο ίδιος ο κριτικός οφείλει να ερμηνεύσει το ποίημα, να έχει την πλήρη επίγνωση των δυσκολιών που το ίδιο το ποίημα εμπεριέχει στην μετάφραση του. (Ο Newmark (1998 : 184) δηλώνει ότι ο κριτικός θα μπορούσε να επιχειρήσει να το αποδώσει και ο ίδιος, αν και πρόκειται για μια διαδικασία ιδιαίτερα χρονοβόρα). Σπάνιες περιπτώσεις άλλωστε υπάρχουν στον ελληνικό χώρο, βλ. Μαρωνίτη, Νάσο Βαγενά, Αναγνωστάκη όπου είναι ταυτόχρονα κριτικοί και λογοτέχνες.
- ii. Αντιστοιχία και ακρίβεια σε επίπεδο: σημασιολογικό, υφολογικό και πραγματολογικό.
- iii. Ρόλο του πρωτότυπου έργου στην εποχή του (ποιό ήταν το οικογενειακό, ιστορικό, πολιτικό-κοινωνικό υπόβαθρο του ποιητή, πότε και πού γράφτηκε το ποιητικό έργο, κάτω από ποιες προϋποθέσεις, ποιες ήταν οι επικρατούσες λογοτεχνικές τάσεις της εποχής και κατά πόσον επηρέασε το ίδιο τη λογοτεχνική πορεία της εποχής του) σε συνδυασμό με τις ιστορικό-πολιτικό-οικονομικές καταστάσεις κατά την εποχή δημιουργίας της μετάφρασης. Νομίζω πως αποτελεί ένα σημαντικό εργαλείο για τον κριτικό διότι οι ενίοτε τάσεις και καταστάσεις επηρεάζουν τη γραφή του πρωτοτύπου αλλά και διαμορφώνουν τις διαφορές μεταφράσεις.
- iv. Δήλωση των στόχων του μεταφραστή, για τους λόγους που ειπώθηκαν παραπάνω.

Παρά όμως τα μεταφραστικά προβλήματα και την έλλειψη σταθερών κριτηρίων, οι μεταφράσεις του καβαφικού έργου αποτελούν τη καλύτερη απάντηση στη γνωστή κοινότοπη άποψη ότι η ποίηση χάνεται στη μετάφραση (άποψη που αποδίδεται στον Frost). Η σημερινή απήχηση της καβαφικής ποίησης στους Έλληνες όσο και στους ξένους αναγνώστες της αποδεικνύει ότι ένα τέτοιο επιχείρημα δεν ευσταθεί, τουλάχιστον στον αγγλόφωνο κόσμο, όπου την τελευταία δεκαετία έχουμε συνολικά επτά μεταφράσεις του Καβαφικού Κανόνα.

¹⁶ Ο Μέντελσον μελέτησε πολύ καλά τα ποιήματα του Καβάφη που μετέφρασαν στα αγγλικά οι Εντμουντ Κίλι και Φίλιπ Σέραρντ στα τέλη της δεκαετίας του '70. Θεώρησε, όμως, ότι οι δυο τους συνειδητά δεν ασχολήθηκαν με τον ρυθμό του Αλεξανδρινού, αναζητώντας σε αντιδιαστολή τη μυστηριώδη πειθαρχία στους στίχους του. Ο Μέντελσον, αντίθετα, ασχολήθηκε με το μέτρο. «Όσο περισσότερο βυθίζομαι στους στίχους του τόσο συνειδητοποιούσα ότι δεν χρειαζόνταν απλώς μια νέα μετάφραση, αλλά ένα πλήρες επίμετρο με ερμηνευτικά σχόλια για έξυπνους, αλλά όχι μνημόνους αναγνώστες, που επιθυμούν να μάθουν περί τίνος πρόκειται», εξηγεί στη συνέντευξή του στο advocate.com. «Ένας φίλος μου, διαπρεπής κλασικιστής, μου είπε: "Δεν μπορούμε να καταλάβουμε τα ποιήματα του Καβάφη εάν δεν καταλάβουμε τις ειρωνείες που κρύβονται πίσω από τις ιστορικές λεπτομέρειες". Προσπάθησα επιπλέον να επαναφέρω το μέτρο, τη συνήχηση, τον ρυθμό. Οι προηγούμενες μεταφράσεις επιδίωξαν να παρουσιάσουν τον Καβάφη ως έναν προσιτό ποιητή και "ίσωσαν" τα ποιήματά του. Εγώ θέλησα να αναδείξω τη λάμψη τους» (Μπάρκα, Φωτεινή. «Ο Καβάφης ξαναγαμογελά από το περιθώριο του 20^{ου} αιώνα.» In *Eleftherotypia*, Thursday 16 April 2009. <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=35970>).

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Auden W.H. (1961). «Introduction». *C.P. Cavafy: The Complete Poems of Cavafy*. Trans. Rae Dalven. San Diego, New York & London: Harcourt Brace & Co., vii-xv.
- Bassnett –McGuire S. (1991). *Translation Studies*. London and New York: Methuen.
- Friar K. (1973). *Modern Greek Poetry. From Cavafis to Elytis*. New York: Simon and Schuster
- Connolly D. (1998). «Από Καβάφη σε Cavafy: Το αγγλοαμερικανικό πρόσωπο του Κ.Π. Καβάφη ή Αν είσαι απ' τους αληθινά εκλεκτούς...». In *Διαβάζω* 889, 135-143.
- Connolly D. (1998). «Λογοτεχνική μετάφραση: σε τι χρησιμεύει η θεωρία;». *Πρακτικά Ημερίδας: Η γλώσσα της λογοτεχνίας και η γλώσσα της μετάφρασης*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας,
- Connolly D. (1998). «Poetry Translation.» In M. Baker (ed), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London & New York: Routledge, 170-176.
- Connolly D. (2000). «Η μετάφραση της ποίησης: Η κριτική κρινόμενη. Δυνητικά κριτήρια για την αξιολόγηση μεταφράσεων ποίησης». In *Ποίηση* 16, 185-199.
- Δασκαλόπουλος Δ. (2003). *Βιβλιογραφία Κ.Π. Καβάφη 1886-2003*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Gontcharenko S. (1985). «The Possible in the Impossible: Towards a Typology of poetic Translation». In H. Bühler (ed), *Translators and their Position in Society. Proceedings of the Xth FIT World Congress*. Austria: Wilhelm Braumoller, 141-146.
- Heaney S. (2004). «Forward». *C.P. Cavafy: The Canon*. Trans. Stratis Haviaras. Athens: Hermes Publishing, 17-19.
- Holmes J.- S. ed. (1970). *The Nature of Translation. Essays on Theory and Practice of Literary Translation*. Bratislava: Publishing House of the Slovak Academy of Sciences.
- Holmes J.- S. (1970). «Forms of Verse Translation and the Translation of Verse Forms.» In J.-S. Holmes (ed), *The Nature of Translation: Essays on the Theory and Practice of Literary Translation*. Bratislava: Publishing House of the Slovak Academy of Sciences, 91-105.
- Holmes J.-S. et al., eds. (1978). *Literature and Translation: New Perspectives in Literary Studies*. Leuven: Acco.
- Holmes J.-S. (1985). «The State of Two Arts: Literary Translation and Translation Studies in the West Today». In H. Bühler (ed), *Translators and their Position in Society. Proceedings of the Xth FIT World Congress*. Austria: Wilhelm Braumoller, 147-153.
- Holmes J.-S. (1988). *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. Amsterdam: Rodopi.
- Jones F.-R. (1989). «On Aboriginal Sufferance: A Process Model of Poetic Translating». *Target* 1:2, 183-199.
- Jones F.-R. (2006). «Unlocking the black box: researching poetry translation processes». In E. Loffredo & M. Perteghella (eds), *Translation and Creativity*. London & New York: Continuum, 59-74.
- Lefevere A. (1975). *Translating Poetry: Seven Strategies and a Blueprint*. Assen & Amsterdam: Van Gorcum.
- Lefevere A. (1992). *Translating Literature: Practice and Theory in a Comparative Literature Context*. New York: The Modern Language Association of America.
- Newmark P. (1988). *Approaches to Translation*. Oxford and New York: Pergamon Press.
- Newmark P. (1988). *A Textbook of Translation*. Pearson Education.